

М.В.Скржинська*

НАЙДАВНІШІ ДЕРЖАВНІ НАГОРОДИ НА ЗЕМЛЯХ УКРАЇНИ

Державні нагороди вперше з'явилися на території України в античних містах Північного Причорномор'я. На матеріалі епіграфічних джерел виділяються нагороди співвітчизникам, іноземцям і переможцям в атлетичних і кінних змаганнях. Усі види державних нагород, що існували в Елладі, мають аналогії в Тірі, Ольвії й Херсонесі, а на Боспорі їх було значно менше.

В європейській цивілізації система державних нагород, розділених за певними ієрархічними ознаками, уперше склалась у древній Елладі. Основні види нагород оформилися там у V ст. до н. е. і мало змінювалися до кінця існування античності, а багато принципів вибору достойних зберігаються у нагородних системах світу до нашого часу. Давньогрецькі державні нагороди, так само, як і сучасні, можна розділити на три категорії: одні надавали співвітчизникам за заслуги перед батьківщиною, інші – іноземцям, які зробили послуги державі, а треті – одержували переможці й призери спортивних, музичних і театральних змагань, що влаштовувалися державним коштом.

Грецькі колонії, які з'явилися у Північному Причорномор'ї наприкінці VII–VI ст. до н. е., наслідували традиції своєї метрополії майже в усіх областях економічного, релігійного й культурного життя, розвиваючись до кінця свого існування в річищі античної цивілізації. Тому тут встановилася система заохочення громадян, подібна до систем інших грецьких держав. Згадки про місцеві нагороди збереглися, головним чином, у текстах почесних декретів, вирізьблених на кам'яних стелах, а деякі зразки спортивних призів знайдені в некрополях Ольвії та Боспора. Варто нагадати, що всі античні державні нагороди аж до римського часу одержували лише чоловіки, котрі мали право громадянства в тій чи іншій грецькій державі. Для жінок виняток робився іноді хіба що на музичних і поетичних змаганнях; тоді деякі грекині завойовували перші місця й одержували призи. Наприклад, на знаменитих загальногрецьких Піфійських іграх у Дельфах, що славилися музичними агонами, у 134 р. до н. е. перемогла кіфаристка і співачка з міста Куми. Її увінчали вінком, нагородили тисячею срібних драхм, поставили статую й наділили низкою пільг¹. Однак у джерелах відсутні відомості про участь жінок із Північного Причорномор'я в яких-небудь агонах. Існує єдине свідчення про нагородження жінки вінком у Херсонесі в 174 р. н. е. Але вона була увінчана золотим вінком разом зі своїм чоловіком, найшвидше не за особисті заслуги, а як дружина могутнього римського прокуратора².

Нагороди співвітчизникам. *Статуя* вшановуваного громадянина належала до найпочесніших і, відповідно, рідкісних нагород. Такі скульптури мали три градації. Вища серед них – кінна статуя, наступна – фігура на повен зріст і остання – рельєфне погруддя. В античних містах Північного Причорномор'я збереглися лише три свідчення про кінні статуї. Сліди ніг коня є на двох мармурових постаментах із вирізьбленими на них почесними написами. Наприкінці IV ст. до н. е. ольвіополіти поставили на о. Левці такий пам'ятник своєму співвітчизнику (його ім'я не збереглося) за те, що він звільнив від піратів цей священний острів зі знаменитим в усій Елладі храмом Ахілла, який перебував під протекторатом Ольвії (IRE I². №325)**. У III ст. до н. е. херсонесити вшанували кінною статуєю

* Скржинська Марина Володимирівна – д-р іст. наук, провід. наук. співроб. Інституту історії України НАНУ.

** Тут і далі зазначені номери за ізводами давньогрецьких написів. Назви ізводів подані в скороченнях, прийнятих у світовій науці (див. список скорочень).

Агасикла, котрий посідав багато державних посад і виконував важливі доручення (ІРЕ І². №418). В ольвійському декреті II ст. до н. е. йдеться про рішення поставити кінну статую Нікерата, який зробив чимало послуг державі й загинув, захищаючи співвітчизників під час нападу варварів (ІРЕ І². №34).

Статуєю на повен зріст ольвіополіти відзначили заслуги Калініка, який сприяв примиренню під час заворушень у місті, реорганізував державні фінанси й урегулював питання про податки та борги (ІРЕ І². №25 і 31). Так само в Тірі нагородили Автокла, котрий спорядив воєнну експедицію, здається, під час походу Зопіріона, одного з полководців Александра Македонського, до Північного Причорномор'я³. У середині II ст. н. е. в Херсонесі поставили статую Арістона за успішне виконання державних доручень під час посольств до імператора Антоніна Пія та боспорського царя Ріметалка (ІРЕ І². №423). Із серії подібних написів у Північному Причорномор'ї лише в цьому назване ім'я скульптора Кефісодота, який виконав статую⁴. Найпізніше свідоцтво щодо поставлення статуї датується III ст. н. е. Це напис на мармуровому п'єдесталі пам'ятника херсонеському громадянину Демократу, котрий неодноразово й за власний кошт їздив послом до римських імператорів, виконував різні громадські обов'язки й був чудовим оратором (ІРЕ І². №425).

У Тірі, Ольвії та Херсонесі статуї та рельєфи встановлювали за постановою народних зборів або ради. Царі Боспора, наскільки відомо, не відзначали подібним чином своїх підданих, хоча самі були не проти того, щоб їх так ушановували в себе на батьківщині та за її межами⁵. Найдавніше письмове свідчення про нагородження статуями громадян Боспора стосується саме боспорського царя Перісада I та його родичів, статуї яких були поставлені в Афінах (Dein. I, 43)***.

В епіграфічних джерелах із Північного Причорномор'я рідко мовиться про матеріал статуї. У тих же випадках, де про це згадується, ідеться про «мідяну статую», тобто відлиту із бронзи (ІРЕ І². №31, 355). Численні знахідки мармурових статуй у всіх причорноморських державах не виключають припущення, що якісь почесні скульптури могли бути кам'яними⁶.

Рельєфне зображення вшановуваної особи виконували із каменю або металу й воно мало менші розміри, ніж статуя. Така нагорода неодноразово згадується в почесних декретах Тіри, Ольвії та Херсонеса (ІРЕ І². №2, 34, 40, 67, 325, 355, 423, 424; НО. №28).

Сліди від ніг на вцілілих постаментах надають можливість уявити розміри фігур: здебільшого вони наближалися до зросту людини. Багато бронзових статуй мали вставні очі з кістки або каменю. Їх знахідки в Ольвії та Пантикапеї також близькі до натуральних розмірів очних яблук і зіниць⁷.

У містах Північного Причорномор'я, як і в інших грецьких державах, почесні статуї вміщували на видних місцях центральної площі та біля головних святилищ. У декреті Діофанта зазначено, що його статую слід поставити на акрополі Херсонеса біля вівтарів Діви й Херсонаса, а в декреті на честь херсонеситів згадано їхні зображення в ольвійському святилищі Аполлона. Іноді пам'ятник уміщували в місці, пов'язаному з діяльністю тієї людини. Так, зображення Феокла прикрашало відбудований ним ольвійський гімнасій (ІРЕ І². №40).

Золотий вінок, починаючи із класичного періоду, став у багатьох грецьких полісах поширеною нагородою за громадянські й воєнні доблесті, за фінансові, дипломатичні й інші послуги державі. Одне з найраніших свідоцтв цього записане Фукидідом (IV, 121): у 423 р. до н. е. народні збори міста Скіоні постановили увінчати золотим вінком полководця Брасида «як визволителя Еллади».

*** Тут і далі подано міжнародні скорочені посилання на древніх авторів: скорочене ім'я (у даному випадку Deinarchos – оратор Дінарх), далі римською цифрою номер його промови або книги, арабськими цифрами – номери розділів.

У IV ст. до н. е. відзначення золотим вінком в Афінах було настільки поширеним, що не всі лауреати удостоювалися проголошення декрету в найпочесніших місцях: у театрі перед трагедійною виставою або при величезному зібранні народу під час головного міського свята Панафіней (Dem. XVIII, 116, 120). Однак саме там нагороджували боспорських царів, починаючи з Левкона I, а, можливо, і з його батька – Сатира (МИС. №3, 4). Так, у IV–III ст. до н. е. афіняни дякували боспорянам за дружню політику й стабільні поставки великих партій хліба, частину якого привозили як дарунок.

Демократичні поліси Північного Причорномор'я слідом за містами Еллади запровадили в себе нагородження золотими вінками. Про це свідчать близько 30 написів з Ольвії⁸, понад 10 – із Херсонеса⁹, і 4 – з Тірі¹⁰. Написи римського часу кількісно переважають більш ранні. Усі декрети про нагородження вінками видано від імені ради та народу, і цим пояснюється відсутність знахідок подібних написів на Боспорі. У боспорських містах такі інститути відігравали незначну роль, або їх зовсім не було¹¹. Царі ж не вважали за потрібне відзначати своїх підданих подібними нагородами, хоча в перші століття нашої ери вони під впливом римської моди іноді надавали іноземцям золоті вінки. На це вказує один напис з Ольвії, в якому Боспор названо серед держав, що увінчали Феокла вінком (ІРЕ I². №40).

У колекції написів із Північного Причорномор'я найдавніший декрет про нагороду такого роду знайдено в Тірі. Він датується межею IV–III ст. до н. е.¹² Громадянин, чиє ім'я не збереглося, «за доблесть і доброзичливість щодо народу» одержав золотий вінок на місцевому святі. Крім того, вирішили, що його так само, як і інших благодійників, слід протягом усього життя продовжувати увінчувати під час свят. У цьому написі йдеться про порівняно рідкісний випадок відзначення не одного разу, а багато разів. У третій чверті III ст. до н. е. ольвіюполіти надали подібну нагороду Антестерію за успішну діяльність на користь громади¹³.

Молодший сучасник Антестерія – ольвійський багатій Протоген – жив у роки надто важкого становища Ольвії. Він обіймав різні державні посади, неодноразово надавав місту фінансову підтримку, у голодні роки виділяв гроші на купівлю хліба, оплачував будівництво оборонних споруд і ремонт державних суден, викупляв віддані архонтами в заставу священні храмові посудини, відмовлявся від одержання процентів із міських позик (ІРЕ I². №32). У вдячність за це Протогена неодноразово увінчували золотим вінком.

Особливо варто виділити херсонеський декрет другої половини III ст. до н. е. на честь Сіріска (ІРЕ I². №344). Це єдине для Північного Причорномор'я свідчення про нагородження письменника. У першій частині своєї праці Сіріск літературно опрацював усі відомості про чудеса Діви, верховної богині Херсонеса, а в другій – виклав історію стосунків держави з іншими полісами та царями Боспора. Видання почесного декрету від імені народу й увінчання золотим вінком дають підстави припускати, що Сіріск читав свою працю або в народному зібранні, або в театрі. Херсонеситам дуже припав до душі правдивий виклад їхньої історії та патріотичне забарвлення всього твору. Вони увінчали історика золотим вінком і зобразили його на фронтоні декрету на його честь¹⁴.

Почесний напис зі словами «Народ увінчує Агасикла, сина Ктесія» був вирізьблений у III ст. до н. е. на мармуровому постаменті вже згаданої кінної статуї цього видатного громадянина Херсонеса (ІРЕ I². №418). П'єдестал прикрашали вісім рельєфних вінків, усередині яких були записані належні Агасиклові посади агоранома, жерця, гімнасіарха, стратега, а також виконані ним екстраординарні місії: проведення меж виноградної області Херсонеса, зведення оборонних мурів, влаштування військового гарнізону й ринку. Три перших місії вважалися найважливішими, оскільки про них написано на лицевому боці постаменту у двох плющових та одному лавровому вінках, а про четверту –

на бічному боці в лавровому вінку¹⁵. Пам'ятник Агасикла свідчить, що він могли вручати не лише як єдину нагороду, а й одночасно з іншими відзнаками держави.

Рельєфи на мармуровому п'єдесталі Агасикла дають уявлення про те, як виглядали нагородні вінки: їх складали з двох перев'язаних стрічкою гілок. Особливо добре вони виконані на мармуровій стелі елліністичного часу з Тіри. Там були вирізані по два в ряд шість вінків, одержаних місцевим громадянином у різних містах. У середньому ряду вміщено лаврові, а у верхньому й нижньому – плющові вінки із вплетеними до них квітами і ягодами¹⁶.

Мармурові стели з вирізьбленими на них почесними декретами поряд із статуями й зображеннями служили нагородними пам'ятниками, щоб їх, як і статуї, бачили всі жителі міста й на які б звертали увагу приїжджі. У заключній частині декрету часто ідеться, що його текст слід вирізьбити на білокам'яній стелі й встановити в певному місці, звичайно там, де знаходилися статуї. В елліністичній Ольвії такий почесний простір для стел було відведено біля храму Аполлона (НО. №29, 35, 36), а в Херсонесі – біля храму й вівтаря Діви (ІРЕ І². №344; НЭПХ. №2), тобто на теменосах, священних ділянках верховних богів держави. Існує одна згадка про поставлення стели в приміщенні ольвійської колегії семи¹⁷, а в римські часи – в ольвійському святилищі Зевса (НО. №45) та в херсонеському святилищі Асклепія (ІРЕ І². №376). У більшості ж написів рекомендується встановити декрет на акрополі Херсонеса (ІРЕ І². №354, 357, 358, 360, 364, 368, 382; НЭПХ. №112, 121), а в Ольвії – на найвиднішому й найпочеснішому місці (ІРЕ І². №40; НО. №49).

Поширена в греків нагорода **проєдрія** давала право займати почесні перші місця в театрах, на стадіонах та в інших громадських місцях. Надання проєдрії існувало в Ольвії принаймні з IV ст. до н. е. До цього часу відноситься декрет про ісополітію ольвіополітів і мілетян (Syll³. №286; МИС. №35), в якому відзначено, що мілетяни можуть користуватися правом проєдрії в Ольвії, а ольвіополіти – у Мілеті. В ольвійському написі, близькому за часом до декрету про ісополітію, проєдрія названа серед пільг, наданих громадянину Істрії (НО. №7). Такими, на жаль, кущими відомостями підтверджується існування в Північному Причорномор'ї проєдрії як одного з видів нагород.

Частування. Деякі нагороди супроводжувалися запрошенням на прийом із частуванням за громадський кошт. У Північному Причорномор'ї нам відомо про такі прийоми лише в Ольвії. В елліністичну добу вони відбувались у жерця Аполлона, головного бога держави, і влаштовувалися, мабуть, в якомусь приміщенні на його теменосі поблизу агори. Про такі прийоми повідомляється в трьох написах (НО. №29, 35, 36), але лише в одному збереглися імена вшанованих таким чином людей: херсонесити Аполлодор, Аполлоній і Євфрон були нагороджені золотими вінками за великі фінансові послуги державі. Очевидно, у зв'язку із цим ольвіополіти влаштовували великий бенкет¹⁸.

В Афінах такі прийоми відбувались у громадському приміщенні – прітанеї. У 346 р. до н. е. там влаштовували частування на честь боспорських послів Сосія й Феодосія, котрі повідомили, що царі Спарток і Перісад, які вступили на престол, проводитимуть стосовно Афін таку ж дружню політику, як і їх попередники (IG II². №212; МИС. №3).

У текстах почесних написів, крім згадок про матеріальні винагороди, часто висловлювалася **похвала**¹⁹ за діяльність вшанованої особи. Про це можна дізнатися з декретів Каллініка, Антестерія та з багатьох **проксеній**. Слідом за похвалою йшла назва однієї або кількох нагород.

Нагороди іноземцям частково були тотожними тим, які надавалися співвітчизникам. Але існували й особливі, що призначалися лише для громадян інших держав. До них відносилися **проксеній** (почесні декрети, якими надавалися піль-

ги та привілеї іноземцям), що в греків були однією з найпоширеніших нагород іноземцям за видатні торгівельні, фінансові, дипломатичні й деякі інші послуги державі. Такою була, наприклад, проксенія, надана в Ольвії купцям із Гераклеї в другій половині IV ст. до н. е. Її текст вирізьбили на мармуровій плиті, знайдений археологами (НО. №6): «У добрий час! Ольвіополіти надали синам Феопропа, Феофану й Аристі, гераклеотам, їм самим і їхнім нащадкам проксенію, право громадянства, звільнення від мит на всі товари, які б не везли вони самі або їхні слуги і [дали право] входу [до гавані] і виходу [з гавані] у воєнний, і в мирний час, без конфіскації й укладення угоди».

Проксен у дружньому місті користувався певними пільгами, а в себе на батьківщині надавав підтримку й допомогу прибульцям із того міста, так що його функції були близькими до діяльності сучасної консульської служби²⁰. Порівняння текстів проксеній різних полісів доводить, що їх складали із суворим дотриманням формул, які незначно змінювалися протягом багатьох століть. У римську добу проксенії поступово втрачали свій первинний зміст і часто перетворювалися на почесні титули²¹.

Звичайно, пільги, що надавалися проксеніями, включали звільнення від податків на товари, які довозились і вивозились, а також від сплати портових зборів. Вищою нагородою проксенові було надання йому громадянства, що зрівнювало його в усіх правах із повноправними жителями дружнього міста. Іноді пільги поширювалися на братів і синів проксена, а торгівельними перевагами могли за його дорученням користуватися слуги²².

Від імені народу й ради ольвіополіти й херсонесити надавали проксенії купцям та особам, які виконували різні дипломатичні доручення. При цьому обидва види діяльності в античні часи часто поєднували ті ж самі люди. Вони приїздили до Північного Причорномор'я з берегів Понта, з Еллади й Малої Азії (ІРЕ I². №20, 21, 23, 26–28, 30, 227, 340, 349, 356–359, 364, 365, 376, 380, 382, 497; НО. №21–27, 45; НЭПХ. №6, 7, 110). На Боспорі проксенії надавалися від імені царя й набагато рідше, ніж в Ольвії та Херсонесі (КБН. №1–5)²³.

Найдавніша проксенія Північного Причорномор'я знайдена в Ольвії. Це декрет на честь Іатрокла, громадянина Синопи, виданий у другій половині V ст. до н. е. (НО. №1). Проксенії продовжували надавати аж до пізньоримських часів. Останні серед уцілілих херсонеських проксеній датуються III ст. н. е. (НЭПХ. №114). Громадяни античних міст Північного Причорномор'я також удостоювалися проксеній, наприклад, ольвіополіти – у Херсонесі й Візантії (ІРЕ I². №79, 345), херсонесити – в Ольвії й Тії (НО. №3, 26; НЭПХ. №13), уродженці Тіри – у Томах (МИС. №8, 9).

Особливим було нагородження проксенією в Дельфах і на Делосі. Тут знаходились уславлені по всій грецькій ойкумені святилища Аполлона, які відвідувала безліч паломників, особливо під час свят. Про початок урочистостей повідомляли спеціальні посольства феорів, котрі вирушали до різних міст і сповіщали, коли прибути на Піфійські ігри до Дельф і на Аполлонії на Делос. За надання гостинності феорам та, імовірно, за інші послуги, Дельфи дарували проксенію й низку привілеїв херсонеситові Сокриту, ольвіополіту Діонісію та боспорянину Главкону.

Поряд із правом не сплачувати податків при торговельних операціях, їм дозволялося позачергово звертатися до дельфійського оракула й вирішувати в суді спірні справи, а також користуватися недоторканістю й проєдрією, тобто займати перші місця в театрі й на стадіоні (Syll³. №585; МИС. №12). Пізніше, у 192 р. до н. е., подібних привілеїв удостоїлися послы херсонеситів Форміон і Гераклід, а також херсонесити Гімн і пантикапеєць Форміон (Syll³. №281; МИС. №13, 14).

Інші нагороди іноземцям не відрізнялися від тих, що надавалися співвітчизникам. Серед почесних скульптур у Херсонесі стояла статуя полководця Діофанта в повному воїнському обладунку. Уродженець Синопи був посланий Митри-

датом на допомогу у війні херсонеситів зі скіфами наприкінці II ст. до н. е. За перемогу його увінчали золотим вінком і поставили в центрі міста його бронзову статую (ІРЕ I². №352). За розв'язання суперечки між громадянами ольвіополіт Нікрат (про кінну статую якого на батьківщині вже згадувалося) був удостоєний у Херсонесі статуї й рельєфного зображення (ІРЕ I². №34). У III ст. до н. е. ольвіополіти увінчали золотими вінками трьох херсонеситів за фінансові послуги державі (НО. №28).

Нагороди за перемогу на святкових агонах відносяться до найдавніших знаків визнання, що з'явилися раніше від інших грецьких державних нагород. Вінок і статуя переможця спочатку правили за нагороди винятково для переможців змагань на честь богів і героїв і лише згодом набули також ролі відзнак за інші послуги. А от триніжки, тенії й амфори з певними малюнками так і залишилися спеціальними призами для спортсменів.

Усі визначні грецькі державні свята, звичайно, супроводжувались атлетичними, кінними й «мусичними» агонами. У перших агонах змагались у різних видах бігу, стрибків і боротьби, у метанні диску й списа, а також у стрільбі з лука. У других – виступали вершники й колісники, запряжені парою або четвіркою коней. У третіх – поети, драматурги, музиканти й актори. Турбота про влаштування таких свят і забезпечення призами переможців лежала на вибраних державних посадовцях, котрих називали агонотетами. У написах елліністичного часу з Гермонасси (КБН. №1039), Німфея й Тіри є згадки про агонотетів²⁴, а імена переможців агонів неодноразово трапляються в ольвійських, херсонеських і боспорських епіграфічних пам'ятках (ІРЕ I². №130, 138, 155, 158, 434, 435, 436, 584; НЭПХ. №70, 21, 127; КБН. №1137).

На жаль, у жодному з написів не збереглося відомостей щодо призивів на місцевих агонах. Однак із непрямих даних можна дійти висновку, що в Північному Причорномор'ї, так само, як і в інших областях грецької ойкумени, чемпіони одержували вінок зі священної рослини або ошатну пов'язку – *тенію*. Вона була поширеною нагородою у греків (Paus. VI, 20, 19) і зображена на знаменитій статуї Поліклета, яку називають «Діадумен», тобто той, хто зав'язує на голові переможну пов'язку²⁵. Нею прикрашена голова атлета на бронзовій статуетці V ст. до н. е. з Німфея²⁶. Чотири широкі тенії із закругленими краями та з тасьмочками на кінцях для зав'язування представлені на надгробку херсонесита Феофана, який помер у молодому віці наприкінці IV ст. до н. е. (НЭПХ. №172). Поряд із теніями на стелі зображено приладдя атлета: стригиль, посудина із олією для натирання під час вправ і сітка. Напевне, тенії вказують на чотири перемоги Феофана, здобуті ним на херсонеських, а, можливо, і на загальногрецьких іграх²⁷.

Мабуть, видатний боспорський атлет був похований у склепі кінця IV – початку III ст. до н. е. На стіні поховальної камери намальовані переможні вінки й візерунчасті тенії, а також необхідні для спортсмена стригиль для очищення тіла й посудина для маслинової олії, якою намащувалися під час змагань і тренувань²⁸. Художник зобразив їх підвішеними на гвіздках, вбитих у стіну. Тому можна уявити, яким чином різноманітні призи прикрашали помешкання чемпіонів, які перемагали на святкових іграх.

Зображення теній на вазах, знайдених у Північному Причорномор'ї, дають змогу з'ясувати, з яких тканин чи якими візерунками оздоблювалися такі пов'язки. Найкращі малюнки збереглися на двох посудинах кінця IV ст. до н. е.: привізній чорнолаковій гідрії з Херсонеса та ойнохої місцевої роботи з Ольвії. Пов'язка на гідрії виконана однією світлою фарбою; на чорному тлі чітко виділяються контури рослинних і геометричних орнаментів на тенії, що охоплює верхню частину вази, біля ручки пов'язка намальована зав'язаною вузлом, від якого звисають кінці з торочками²⁹. Інша тенія зображена на плечиках ойнохої й частково на

її тулові. Основна частина пов'язки – широка, із закругленими краями, до яких прикріплені тонкі стрічки, зав'язані бантом. Особливо характерним є розфарбування тенії: на червоному тлі виділяється візерунок із пальмет і паростків рослин. Вони виконані білою й блакитною фарбами, що, імовірно, імітують шитво срібними нитками³⁰. Можливо в Ольвії елліністичної доби нагороджували теніями з подібним орнаментом, і майстер із натури відтворив одну з них.

Драматургам і вчителям хорів, які посідали перші місця, вручали **бронзові триніжки**, що їх нагороджені присвячували Діонісові. Триніжок уважався одним із символів Аполлона й нерідко служив призом на його святах, звичайно на «мусичних» агонах (Paus. IX, 31, 3; X, 7, 6), наприклад, на Піфійських іграх у Дельфах. Триніжки були цінними виробами з бронзи, і їх належало віддавати до храму, як присвяту богів (Paus. X, 7, 6). Порухників цієї традиції суворо карали (Her. I, 144). Бронзовий триніжок коштував дорого, тому через нестачу коштів його іноді виготовляли з дерева (Paus. IV, 12, 8). Можливо, триніжками нагороджували також на деяких найпрестижніших святах у Північному Причорномор'ї. З написів відомо, що в Ольвії триніжки присвячували Аполлонові (IRE I². №106). Там же знайдено мармурову капітель від колони, що працювала за постамент для бронзового триніжка³¹.

На знаменитому святі Панафінеї в більшості змагань могли виступати громадяни будь-якої грецької держави й, відповідно, одержувати призи за перемогу. Серед них були спеціально замовлені для цього великі **амфори**, наповнені маслиновою олією.

У 1875 р. на мисі Ак-Бурун, неподалік від Керчі, археологи розкрили гробницю, споруджену в кінці IV ст. до н. е., в якій лежав знатний і багатий громадянин Боспорського царства. На його високе становище вказували золоті речі, насамперед чудовий головний убір. Про воєнні звитяги нагадувала зброя, а про перемоги на атлетичних змаганнях – почесний приз, завойований в Афінах на змаганнях із бігу³². Цим призом була велика панафінейська амфора, наповнена ушанованою в древності маслиновою олією. На одному боці вази намальовані три бігуни, а на другому – Афіна поміж двох колон, увінчаних статуями богині перемоги Ніки й Ерота. Напис промовляє, що це «нагорода з Афін», надана за архонта, ім'я якого втрачене. За стилістичними особливостями розпису амфора датується першою половиною IV ст. до н. е., тобто часом молодості похованого³³.

У VI–IV ст. до н. е. афінські гончарі й вазописці одержували великі державні замовлення на виготовлення призових панафінейських амфор, а пізніше їх почали витісняти інші види нагород³⁴. Рідкісна призова амфора III ст. до н. е. із зображенням візничого на колісниці була покладена до поховання ольвіополіта як нагадування про перемогу померлого на Панафінеях³⁵. Дві інші, близькі за часом виготовлення, чорнофігурні амфори з некрополя Ольвії, що також рідко трапляються в знахідках, найшвидше, служили місцевими призами на кінних змаганнях і, певно, були спеціально замовлені для цього в Афінах³⁶. Там нагородні панафінейські амфори традиційно розписували в чорнофігурному стилі ще не одне століття після того, як цей стиль остаточно вийшов із моди в середині V ст. до н. е.³⁷ Згадані елліністичні амфори з Ольвії прикрашені рисунками колісниць і вершників, а також лавровими гірляндами, що символізують перемогу. Зміст і стиль тих розписів вказує на подібну роль амфор із панафінейськими призами.

Крім амфор, що правили за нагороди, збереглися також стели з почесними декретами й кілька нагородних золотих вінків із гілок лавра, маслини, мірта й дуба. Такі вінки клали до могил як нагадування про прижиттєві заслуги покійного. Більшість виявлених у похованнях вінків виготовлено винятково для поховального обряду. Вони дуже легкі, з тонісінськими пелюстками, на які витрачено мінімум дорогоцінного металу. Та іноді трапляються вінки, якими колись увінчували громадян за заслуги. Спочатку їх зберігали вдома, так само, як і ін-

ші нагороди (Aeschyn. III, 47), і надягали в урочистих випадках, а потім разом із лауреатом вміщували до поховання. Таким є маслиновий вінок вагою в 176,5 г (близько 40 драхм) із кургану Велика Близниця на азійському боці Боспора. У другій половині IV ст. до н. е. володар вінка багато разів його надягав, про що свідчать сліди древнього ремонту цього ювелірного виробу³⁸.

Більш масивний лавровий вінок середини IV ст. до н. е. знайдено в Керчі в кургані Кекуватського, який важить 246,3 г (близько 50 драхм)³⁹. Для порівняння згадаємо, що в Афінах переможець у грі на кіфарі одержував вінок вагою 80 драхм, а постановники трагедій – дещо менші. У скарбниці Парфенона великі посвячувальні вінки досягали ваги 250, ба навіть 273 драхми, тобто понад кілограм золота⁴⁰. Вінок із присвятою афінському народові від боспорського царя Спартока важив 189 драхм (IG II². №731)⁴¹.

Одержання нагороди було важливою подією в житті будь-якого громадянина. Сам акт відбувався в урочистій обстановці й мав в очах еллінів велике політичне та виховне значення (Dem. XVIII, 120). Воно чітко виражене в заключних словах декретів Каллініка й Нікерата (IPE I². №25, 34). У першому стверджувалося, що, подібно до Каллініка, «кожний одержить від народу почесні й винагороду, гідну благодіянь», а в другому мовилося, що почесні, надані Нікератові, повинні спонукати громадян «бути більш ревними до послуг батьківщини», бачачи, як благодійників прикрашають належними почеснями.

Оратори про нагороди повідомляли в народних зборах та на найвселюдніших святах. Саме проголошення в присутності більшості громадян вважалося за високу честь. Недарма оратор Есхін оспарював не лише можливість нагородити Демосфена золотим вінком, а й заперечував право проголосити про це в театрі (Aeschyn. III, 32), а херсонесити в написі на постаменті статуї Демократа відзначили, що місто вшанувало його «вічним проголошенням» (IPE I². №425).

Із написів Північного Причорномор'я відомо, в яких місцях оголошували про нагороди. Оратор читав почесні декрети під час свята діонісій в ольвійському й херсонеському театрах (IPE I². №25, 344; НО. №28), у народних зборах (IPE I². №34; НО. №28, 34), на Ахілловому Дромі (IPE I². №34), на святах, супроводжуваних агонами, у Тірі⁴².

Отже, ми розглянули різноманітні нагороди, що їх одержували громадяни античних міст Північного Причорномор'я за послуги, надані державі в мирний та воєнний часи, а також за перемоги на агонах, які супроводжували багато свят. Сукупність епіграфічних, писемних і матеріальних джерел, що охоплюють період із V ст. до н. е. по III ст. н. е., свідчить, що багато еллінів, котрі жили на північних берегах Понта, удостоювалися різних грецьких нагород як у себе на батьківщині, так і в інших державах.

Для Боспору відома лише невелика кількість проксеній і про нагороди на атлетичних змаганнях, що завжди супроводжувалися призами для переможців. Водночас боспоряни одержували різні нагороди в інших містах, що не практикувалося в їхній країні. У Тірі, Ольвії та Херсонесі існувала система нагород, подібна до тієї, що була в Афінах та інших містах⁴³. Такими були похвала діяльності громадянина, увічнення його статусу або рельєфом, поставлення на видному місці білокам'яної стели з вирізьбленим на ній почесним декретом, увінчання золотим вінком, надання права проєдрії, запрошення на громадську учту, видання проксенії для іноземців із наданням того чи іншого набору прав і пільг. Починаючи з IV ст. до н. е. й аж до кінця античності, цей склад нагород майже не змінювався. У римський період до нього додали деякі титули, наприклад, «батько вітчизни» або «батько міста» в Ольвії (IPE I². №42, 46, 174) (відповідник латинському «*pater patriae*»). Це було дуже високе й почесне звання (у написах його ставили завжди на перше місце), але сьогодні не можна з певністю сказати, за що його дарували в умовах невеликого міста на краю ойкумени.

Склад нагород на Боспорі та в інших грецьких містах Північного Причорномор'я відбиває подібність і різницю політичного ладу цих держав і характер ставлення уряду до громадян.

¹ Герцман Е.В. Музыка Древней Греции и Рима. – СПб., 1995. – С.157.

² Текст і переклад цього декрету опубліковано в статті: Антонова И.А., Яйленко В.П. Херсонес, Северное Причерноморье и Маркоманские войны по данным херсонесского декрета 174 г. н. э. в честь Тита Аврелия Кальпурниана Аполлониды // ВДИ. – 1995. – №4. – С.58–86.

³ Vinogradov Ju. Greek Epigraphy of the North Black Sea Coast, the Caucasus and Central Asia (1985–1990) // Ancient Civilizations from Scythia to Siberia. – V.1. – 1994. – N.13. – P.72; Трейстер М.Ю. Материалы к корпусу постаментов бронзовых статуй Северного Причерноморья // Херсонесский сборник. – Севастополь, 1999. – Вып.10. – №3. – С.121.

⁴ Соломоник Э.И. Каменная летопись Херсонеса. – Симферополь, 1990. – №43.

⁵ Див., наприклад, мармуровий торс статуї одного зі Спартокидів, що стояла в Пантікапеї (Блаватский В.Д. Пантикапей. – М., 1964. – С.89. – Рис.27.); написи на п'єдесталах статуй Мітрідата, Аспурга й Рескупоридів (КБН. – №40, 54, 59; Трейстер М.Ю. Указ. соч. – С.121–158. №1, 3, 6, 22, 23, 24, 26, 28); афінський декрет на честь Спартока III (МИС. – №4).

⁶ Трейстер М.Ю. Указ. соч. – С.121–158. №1, 3, 6, 22, 23, 24, 26, 28.

⁷ Там же. – С.127.

⁸ ІРЕ І². №25, 26, 32, 34, 38–43, 45, 46, 51–53, 57, 61, 94, 107, 198, 279, 305; НО. №28, 34, 43, 80, 81; Виноградов Ю.Г. Декрет в честь Антестерия и кризис Ольвийского полиса в эпоху эллинизма // ВДИ. – 1984. – №1. – С.57.

⁹ ІРЕ І². №344, 352, 355, 418, 419, 420, 423, 424, 426, 427, 585; Антонова И.А., Яйленко В.П. Указ. соч. – С.63.

¹⁰ ІРЕ І². №2, 4; Карышковский П.О. Материалы к собранию древних надписей Сарматии и Тавриды // ВДИ. – 1959. – №4. – С.112; Фурманская А.И. Новый эпитафический памятник из Тиры // СА. – 1960. – №4. – С.173–179.

¹¹ Гайдукевич В.Ф. Боспорское царство. – М.; Л., 1949. – С.340; Шелов-Коведяев Ф.В. История Боспора в VI–IV вв. до н. э. // Древнейшие государства на территории СССР. 1984. – М., 1985. – С.164–167.

¹² Карышковский П.О. Материалы... // ВДИ. – 1959. – №4. – С.112.

¹³ Виноградов Ю.Г. Декрет в честь Антестерия... – С.57.

¹⁴ Ростовцев М.И. Сирик – историк Херсонеса // ЖМНП. – 1915. – Апрель. – С.151–170; Белов Г.Д. Херсонес Таврический. – Л., 1948. – С.82–84.

¹⁵ Виноградов Ю.Г., Щеглов А.Н. Образование территории Херсонесского государства // Эллинизм. Экономика, культура, политика. – М., 1990. – С.350–358.

¹⁶ Фурманская А.И. Указ соч. – С.174–176.

¹⁷ Виноградов Ю.Г. Декрет в честь Антестерия... – С.57.

¹⁸ Виноградов Ю.Г. Политическая история Ольвийского полиса. – М., 1989. – С.217–218.

¹⁹ У переліку нагород, згадуваних у грецьких написах, М.Гвардуччі виділяє похвалу першим пунктом, бо вона завжди передуює повідомленню про інші нагороди (Guarducci M. Epigrafia Greca. – Roma, 1969. – Т.П. – Р.20).

²⁰ Тюменев А.И. Херсонесские проксении // ВДИ. – 1950. – №4. – С.14.

²¹ Соломоник Э.И. Новые эпитафические памятники Херсонеса. – К., 1964. – С.31; Klaffenbach. Griechische Epigraphik. – Göttingen, 1957. – S.81.

²² Характерні зразки проксеній із різних грецьких міст див. у кн.: Guarducci M. Op.cit. – Р.28–33.

²³ Див., також: Шелов-Коведяев Ф.В. Новые боспорские декреты // ВДИ. – 1985. – №1. – С.57–72.

²⁴ Карышковский П.О. Материалы... // ВДИ. – 1959. – №4. – С.112; Соколова О.Ю. Новая надпись из Нимфея // Древности Боспора. – М., 2001. – С.368–371.

²⁵ Виппер Б.Р. Искусство Древней Греции. – М., 1972. – С.184. – Рис.198.

²⁶ Античная художественная бронза. Каталог выставки в Государственном Эрмитаже. – Л., 1973. – №10. – С.13.

²⁷ Соломоник Э.И. Новые эпитафические памятники Херсонеса. – К., 1973. – С.181–183.

- ²⁸ Ростовцев М.И. Античная декоративная живопись на Юге России. – СПб., 1913. – С.71. – Табл.26, 27.
- ²⁹ Гриневич К.Э. Подстенный склеп №1012 // Херсонесский сборник. – Севастополь, 1926. – Т.1. – С.23; Стоянов Р.В. Чёрнолаковая гидрия с накладным орнаментом из склепа №1012 в Херсонесе Таврическом // *Vita antiqua*. – К., 2003. – №5–6. – С.123.
- ³⁰ Блаватський В.Д. Поліхромна ойнохоя з Ольвії // Археологія. – 1947. – №1. – С.158.
- ³¹ Сорокина Н.П. Мраморная капитель из Ольвии // Культура античного мира. – М., 1966. – С.261.
- ³² Отчёт Археологической комиссии за 1876. – СПб., 1877. – С.5, 109. – Табл.1, 2.
- ³³ Вдовиченко И.И. Panathenaika. Panticapaion // Археология и история Боспора. – Керчь, 1999. – Т.3. – №5. – С.242.
- ³⁴ Boardman J. Athenian Black-Figure Vases. – London, 1985. – P.167–170.
- ³⁵ Грабіжники знайшли вазу при хижацьких розкопках і продали в приватну колекцію, нині вона знаходиться в міському музеї Берліна. Див.: Griechische Altertümer südrussischen Fundorts aus dem Besitze A.Vogell. – Karlsruhe, Kassel, 1908; Boardman J. *Op. cit.* – № 308. Тому ця рідкісна знахідка випала з поля зору дослідників Північного Причорномор'я. Наприклад, її не включили до найбільш повного списку знайдених тут панафінейських амфор, складеного І.І.Вдовиченко.
- ³⁶ Фармаковский Б.В. Раскопки некрополя древней Ольвии в 1901 году // Известия императорской археологической комиссии. – 1903. – №8. – С.29–30. – Рис.15; Соколов Г.И. Ольвия и Херсонес. Ионическое и дорическое искусство. – М., 1999. – С.137. – Рис.85, 86.
- ³⁷ Boardman J. *Op. cit.* – P.167–170.
- ³⁸ Уильямс Д., Огден Д. Греческое золото. Ювелирное искусство классической эпохи V–IV вв. до н. э. – СПб., 1995. – №115.
- ³⁹ Там же. – С.165. – №105.
- ⁴⁰ Маринович Л.П., Кошеленко Г.В. Судьба Парфенона. – М., 2000. – С.167.
- ⁴¹ МИС. – С.310.
- ⁴² Карышковский П.О. Материалы ... // ВДИ. – 1959. – №4. – С.112.
- ⁴³ Див. перелік нагород у кн. М.Гвардуччі (*Guarducci V. Op. cit.* – P.20).

Скорочення:

- ВДИ – Вестник древней истории.
- ЖМНП – Журнал Министерства народного просвещения.
- КБН – Корпус боспорских надписей. – М.; Л., 1965.
- МИС – Граков Б.Н. Материалы по истории Скифии в греческих надписях // ВДИ. – 1939. – №3.
- НО – Надписи Ольвии. – Л., 1968.
- НЭПХ – Соломоник Э.И. Новые эпиграфические памятники Херсонеса. – К., 1964, 1973.
- СА – Советская археология.
- IG – Inscriptiones Graecae. – Ed.2. – 1924.
- IPE I² – Inscriptiones orae septentrionalis Ponti Euxini. – Petropoli, 1916.
- Syll.³ – Dittenberger W. Sylloge inscriptionum Graecarum. – Leipzig, 1916.

The state awards for the first time appeared on the territory of Ukraine in the ancient towns of Northern coast of Black Sea. The awards of the nationals, foreigners, and the winners of the athletic and equestrian competitions are marked out basing on the materials of the epigraphically sources. All kinds of state awards, which existed in Hellas, have their analogues in Tiras, Olbia and Chersonesos and on Bosporus there were many fewer of them.